

Slovenski liberalizem v kulturi in politiki

19. stoletja – od Josipa Stritarja do Ivana Tavčarja

Janko Kos

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, II. razred
za filološke in literarne vede, Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana

Referat obravnava problematiko Stritarjevega kulturnega liberalizma v primerjavi s Tavčarjevim političnim. Ugotavlja različnost njune svobodomiselnosti, odnosa do socialnih in nacionalnih vprašanj ter razliko v uspešnosti literature obeh avtorjev.

Der Beitrag befasst sich mit der Problematik des kulturellen Liberalismus von Stritar im Vergleich zum politischen Liberalismus von Tavčar. Es werden die Unterschiede in der liberalen Gesinnung, der Einstellung zu sozialen und nationalen Fragen und der Unterschied im literarischen Erfolg der beiden Autoren herausgearbeitet.

Ključne besede: liberalizem, aniklerikalizem, svobodomiselnost, svetobolje, Anton Mahnič, nacionalno vprašanje

Schlüsselwörter: Liberalismus, Antiklerikalismus, Freidenkertum, Weltschmerz, Anton Mahnič, nationale Frage

S smrtjo Josipa Stritarja in Ivana Tavčarja se je leta 1923 končalo pomembno poglavje v zgodovini slovenskega liberalizma. V drugi polovici 19. stoletja sta bila Stritar in Tavčar reprezentativna nosilca slovenske liberalne misli in njenega liberalizma. S temi pojmi sta se sama označevala, pri tem je od vsega začetka nastajala razlika med dvema različicama tega liberalizma.

Ko je Stritar leta 1872 objavil svoje *Dunajske sonete*, je v 41. sonetu zapisal verz: »Slovenec liberalen sem! ...« To izjavo je treba razumeti v kontekstu celotnega cikla teh sonetov. V njem kritično zavrača osebnosti in dela takratne politične in kulturne »elite« na Kranjskem. Očita jim zaostalost, omejenost, neizobraženost, obenem pa tudi hinavščino, oblastiželjnost in gmotni pohlep. Njegova obtožba je torej hkrati kulturna in moralna. V 41. sonetu navaja vrednote, ki ga vodijo v to kritiko. To pa so: svoboda, mir, sprava, poštenost v politiki, odpor do mračnjaštva. Gre torej za moralne vrednote. Stritar očitno to moralnost in kulturno kritičnost povezuje s svobodomiselnostjo: višja kultura mora biti svobodomiselna in prav tako tudi moralnost. To pa sta glavna problema Stritarjeve svobodomiselnosti. Njegov liberalizem je predvsem kulturn in moralen.

Za Tavčarja je liberalizem po svoji vsebini in funkciji bistveno drugačen. Ne utemeljuje ga z moralnimi vrednotami, pod svobodo ne razume moralne

avtonomnosti. Svoboda mu je pomembna kot nujen pogoj za neodvisno politično, socialno in gospodarsko dejavnost. Na tej ravni je Tavčarjev liberalizem predvsem političen.

To pomeni, da je tudi njuna svobodomiselnost bistveno različna. Stritar kot klasični filolog, esejist in literat mora svojo svobodomiselnost utemeljiti s filozofskimi ali vsaj ideološkimi argumenti. Vendar po svojem miselnem obzorju ni bil filozof. Njegovo razmišljanje in pisanje je bilo izrazito »esejistično«, se pravi, da je povezoval vsakdanjo izkušnjo z drobci filozofije. V *Dunajskih sonetih* omenja od filozofov Platona in Kanta. Sklepamo, da je iz Platona prevzel ideje o absolutni lepoti in hrepenenju po taki lepoti – po Schillerju jo Stritar imenuje ideal. Iz Kanta pa najbrž jemlje ideje o moralnosti, torej njegov kategorični imperativ. Verjetno sledi Kantovemu nauku o nespoznatnosti stvari na sebi in nedokazljivosti ideje Boga. To je najbrž izhodišče njegove svobodomiselnosti. O tem, koliko je spoznal in upošteval Schopenhauerjevo filozofijo in sledil njegovemu pesimizmu, je potreben poseben razmislek.

Tavčarjeva svobodomiselnost ima drugačna izhodišča. Tavčar je nikoli ni razlagal s filozofskimi ali vsaj ideološkimi argumenti, ampak jo je razumel praktično in pragmatično. Se pravi: svobodomiselnost naj omogoča uspešno politično, gospodarsko in tudi kulturno delovanje. V temelju tega liberalizma je vendarle ideja napredka. In prav ta je glavna ločnica, ki ga loči od Stritarja. Stritarjevo svetobolje ne priznava napredka v človekovem položaju in značaju. To ostaja zmeraj enako, negativno, pri čemer Stritar najbrž sledi Rousseaujevemu nauku o pogubnem vplivu civilizacije na človeka. To pomeni, da civilizacija ne izboljšuje človečnosti, ampak jo celo kvari. Iz tega sledi najbrž Stritarjev odpor do politike, ki se razglša za nosilca napredka. Prav to pa je bilo Tavčarjevo stališče, saj celo leta 1919 v pogovoru z Izidorjem Cankarjem omenja napredek kot glavno vodilo v življenju in politiki. Vera v napredek je torej bistvo Tavčarjevega političnega liberalizma. Od kod jo povzema, je težko ugotovljivo, najbrž ne iz Herderja ali Kanta in tudi ne iz Hegla, temveč iz pozitivizma, ki razume napredek samo kot stvarno, materialno in tehnološko izboljšanje človekovega položaja.

Razlike med Stritarjem in Tavčarjem se nanašajo na tri konkretna področja: na odnos do vere in cerkve, do socialnega vprašanja in do vprašanja naroda. Tavčarjev odnos do vere in cerkve je na videz protisloven in hkrati zelo jasen. Svojo liberalno politiko je usmerjal v izrazit antiklerikalizem, ker je videl v Cerkvi institucijo, ki je nevarna politiki, gospodarstvu in tudi kulturi civilne družbe. A hkrati je njegov odnos do Cerkve kot duhovne institucije drugačen. V pogovoru z Izidorjem Cankarjem je izjavil, da še zmeraj doživlja verske obrede v katoliških cerkvah kot »visoko poezijo«, kar pomeni, da jo najbrž ceni ne samo moralno, ampak tudi estetsko, torej kot umetnik. Znano je, da se je kot praktičen katoličan udeleževal verskih obredov.

Stritarjev odnos do vere in Cerkve je manj znan. Včasih tudi nejasen. Ko se je leta 1885 branil pred Mahničevimi očitki, da s svojim svetoboljem širi brezbožnost in nihilizem, je izjavil, da je kristjan, hkrati pa je krščanstvo poimenoval idealizem, češ da stremi s svojimi etičnimi načeli k najvišjemu idealu. Zdi se, da je Stritar razumel krščanstvo kot sistem etičnih načel, ne pa kot misterij religije. Se pravi, da ga je vendarle razumel po svobodomiselnih, zlasti Kantovih načelih. Posebna stran Stritarjevega odnosa do Cerkve je njegov odnos do protestantizma. Tu je treba upoštevati, kako je protestantizem pojmoval Tavčar. V svojih zgodovinskih povestih in zlasti v romanu *Visoška kronika* je poskušal kot umetnik najti ravnotežje med protestanti in katoličani reformacijskega časa, pri tem pa se zdi, da katoliškim junakom pogosto pripisuje več pozitivnih potez, zlasti škofu Frančišku v *Visoški kroniki*. Stritarjev odnos do protestantizma je dosti manj transparenten. Leta 1884 se je vznemiril, ker so v Ljubljanskem zvonu omenjali njegov prevod svetopisemskih psalmov in Pregovorov kot protestantsko delo. V pismu uredniku je omenjal, da mu je ta prevod naročila britanska svetopisemka družba, da pa ga je sprejel z izjavo, da je vendarle katoličan in da noče delati propagande za protestantizem. O ozadju tega odnosa ni mogoče odkriti jasnih razlogov, njegovo versko življenje ni pojasnjeno in argumentirano, zlasti ne v njegovi dunajski družini, dejstvo pa je, da sta bila njegova vnuka v času druge svetovne vojne in po nji protestanta, eden pastor in drugi verski učitelj na protestantski šoli.

Izrazita razlika se kaže v Stritarjevem oziroma Tavčarjevem odnosu do socialnega vprašanja. Stritar je v *Dunajskih pismih* že pred letom 1890 odklonil tako imenovano »manchesterstvo« kot nesocialno in zahteval, naj država pravično skrbi za nižje in zlasti delavske sloje. To stališče je leta 1894 označil, kot da je to njegov socializem. Tavčarjev odnos do socialnega vprašanja je bil bistveno nasproten, branil je popolno svobodo gospodarskega delovanja, ki naj bo uspešno in napredno, pri čemer je iz tega izpeljal politične konsekvence. Znano je, da Tavčarjevi liberalci v Narodnonapredni stranki niso bili za enako volilno pravico. Leta 1918 je kot predsednik te stranke mislil, da ne moremo dovoliti nobenemu sloju, da bi narekoval ureditev celotne družbe. To stališče je pozneje razširil v obsodbo komunizma na Madžarskem in v Rusiji.

Različnost se kaže tudi v njunem odnosu do nacionalnega vprašanja. Stritar je petnajstleten izjavljal, da odklanja »prenapihnjeno domoljubje«. Dejansko je tudi pozneje ostajal ob strani nacionalnih manifestacij, narodnih taborov in prvih spopadov z nemštvom na Kranjskem in Štajerskem. Okoli leta 1885 je bil naklonjen sporazumu z nemškimi politiki na Kranjskem in je simpatiziral s slovenskimi »elastikarji« med liberalci, v nasprotju s Tavčarjem, ki je bil takrat nacionalno radikalen, po lastni izjavi je nekoč imenoval Miklošiča z izrazom »nemška svinja«, kar bi bilo za Stritarja nepojmljivo. Tavčarjevo stališče do

nacionalnega vprašanja je ostajalo pozneje sicer zelo pragmatično, tudi v odnosu do nemštva, in po letu 1918 ga je zaostрил v izrazito jugoslovansko nacionalistično politiko. Tega leta je nastopil zoper idejo o slovenski avtonomiji znotraj Jugoslavije, trdil je, da so Slovenci del jugoslovanskega naroda in da je slovenščina narečje tega narodnega jezika. O Stritarjevem stališču do teh sprememb ni nič znanega, dejstvo pa je, da se je sicer imel za Slovenca in Slovana, da pa je slovenski položaj razumel samo v okviru habsburške monarhije in da je tudi cenil sožitje slovenske in nemške kulture, ki ji je bil kot dunajski profesor poklicno zavezan. Ko je leta 1883 cesar Franc Jožef obiskal Ljubljano, mu je napisal pozdravno pesem, v njej pa verz: »Slovani smo in zvesti Avstrijani!« Sklepamo, da je doživljal propadanje in razpad habsburške monarhije kot tragedijo. Toda to je bilo v času, ko je bil fizično in duhovno v globoki depresiji.

Med Stritarjem in Tavčarjem je zlasti v zadnjih obdobjih obstajala različnost v uspešnosti njunega literarnega dela. Literarno ustvarjalen je bil Stritar v letih od 1868 do 1878, v tem desetletju so nastali njegova pesniška zbirka, romana *Zorin* in *Gospod Mirodolski* ter povesti *Rosana* ter *Sodnikovi*, toda ta dela niso našla pravega odmeva. Njegovo poezijo so preglasili Simon Jenko, Simon Gregorčič in Anton Aškerc, njegovo pripovedništvo pa Josip Jurčič, Janko Kersnik in Ivan Tavčar. Pomemben del Stritarjeve literarne dejavnosti so eseji ter esejistični »pogovori« in »pisma« kot prvi primer res osebnega, vztrajnega premišljevanja o literaturi, ki kažejo avtorsko osebni slog. Njegovi spisi za mladino v letih 1896–1906 niso bili uspešni. Nasprotno pa je Tavčarjeva literatura ne samo ohranjala trajno vitalnost, ampak je celo stopnjevala svojo vsebinsko in slogovno odličnost. To dejstvo je v zanimivem nasprotju z relativno neuspešnostjo Tavčarja kot politika. Na začetku stoletja je svojo politiko razumel kot antiklerikalizem, toda s tem ni bil uspešen, njegova stranka je leta 1907 doživela polom. Hkrati je po tem letu doživljal neuspeh v svoji lastni stranki, moral je priznati premoč mlajših radikalnih liberalcev, kar pomeni, da kot politik ni mogel razviti ideoloških izhodišč za zares uspešno poseganje v takratno slovensko družbo.

Vse te razlike je mogoče pojasnjevati z življenjem, usodo in značajem obeh nosilcev takratnega liberalizma – s Stritarjevo odmaknjenostjo iz domačega slovenskega okolja v dunajsko družino in službo, s pomanjkljivo povezanostjo s sodobno slovensko kulturo, zlasti s slovensko moderno. Nasprotje temu je bilo Tavčarjevo življenje primer velike življenjske vitalnosti, vsestranske odprtosti v javnost ob uspešnem osebnem položaju, uspehi v finančnem, gospodarskem življenju, kar pa ga ni oviralo, da se ne bi ob velikih časovnih presledkih intenzivno posvečal literaturi. Razmerje med Stritarjem in Tavčarjem bi torej lahko opisali s formulo, da je bil Stritar predvsem literat, moralist in pedagog, Tavčar pa pravnik, politik in umetnik.

Literatura

- Marja BORŠNIK, 1973: *Ivan Tavčar, literarni ustvarjalec*. Maribor: Založba Obzorja.
- Marja BORŠNIK, 1991: »Ivan Tavčar«. *SBL*, četrta knjiga. Ljubljana: SAZU.
- Izidor CANKAR, 1920: *Obiski*. Ljubljana: Nova založba.
- Igor GRDINA, 2003: *Slovenci med tradicijo in perspektivo*. Ljubljana: Študentska založba.
- France KOBLAR, 1971: »Josip Stritar«. *SBL*, tretja knjiga. Ljubljana: SAZU.
- Janko KOS, 1996: *Duhovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Janko KOS, 2001: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Janko KOS, 2016: *Sociologija slovenske literature*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Jože Pogačnik, 1983: *Josip Stritar*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Janko PRUNK, 2023: *Zgodovina slovenske politične misli*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Dimitrij RUPEL, 1976: *Svobodne besede*. Koper: Lipa.
- Ivan SIVEC, 2021: *Visoški gospod*. Mengeš: ICO.

Zusammenfassung

SLOWENISCHER LIBERALISMUS IN KULTUR UND POLITIK DES 19. JAHRHUNDERTS – VON JOSIP STRITAR BIS IVAN TAVČAR

Der Beitrag geht auf die Bedeutung und Vielfalt der zentralen Figuren des slowenischen liberalen Denkens in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts ein. Charakteristisch für Stritar war ausgeprägtes Freidenkertum, das die Politik und die soziale Wirklichkeit nicht direkt betraf, sondern in der Literatur und in allgemeinen moralischen Urteilen über das Leben bestehen blieb. Sie waren somit ein Beispiel für den kulturellen Liberalismus. Tavčars Freidenkertum war nicht sehr ausgeprägt. Er verfolgte den Liberalismus als praktischer Politiker in einem Kulturkampf mit dem Klerikalismus, wobei er Zeit für das literarische Schaffen fand. Die Unterschiede zwischen den beiden waren vor allem in ihrer Haltung zur Religion und zur Kirche, zur sozialen Frage und zur Frage der Nation sichtbar. Der wesentliche Unterschied bestand darin, dass Stritar Literat und Moralist, während Tavčar Politiker und Künstler war. Dieser Unterschied lässt sich mithilfe von Informationen über ihr Leben, ihren Charakter, ihren Beruf, ihre Generation und ihr soziales Umfeld erklären. Der Beitrag schließt mit einer Analyse von Stritars Freidenkertum und den Gründen für seine weniger erfolgreiche literarische Karriere sowie mit einer Analyse von Tavčars weniger erfolgreicher Politik und den Umständen, die zur Entstehung seiner herausragenden literarischen Werke beitrugen.